

Branchemonitor 2009

De Nederlandse ontwerpsector in beeld en getal

Inclusief uitkomsten
per discipline,
naar omzetklasse, en
naar bedrijfsomvang
(aantal medewerkers)

**Beroepsorganisatie
Nederlandse Ontwerpers**

Postbus 20698
1001 NR Amsterdam
Danzigerkade 8a
1013 AP Amsterdam

T +31 (0)20 624 47 48
F +31 (0)20 627 85 85
E bno@bno.nl
W www.bno.nl

Hoop en herstel

De cijfers van 2009 liegen er niet om. Lichtpunten waren er weinig. De crisis, die in 2008 begon, zette meteen in het begin van het jaar stevig door. Ontwerpers en ontwerpbureaus moesten massaal hun verwachtingen bijstellen, zowel wat betreft omzet als continuïteit. Was voorheen de orderportefeuille voor vijf tot zes maanden gevuld, in 2009 kon in de meeste gevallen niet verder dan twee of drie maanden vooruit worden gekeken.

Dat is een kwetsbare positie voor bedrijven waar mensen het kapitaal zijn. Want ook als de orders uitblijven gaan salarissen gewoon door. Er zijn dan ook gevoelige klappen gevallen in 2009. Mensen verloren hun baan en een aantal bureaus heeft het niet gered. De bedrijven die er zonder al te grote kleerscheuren vanaf zijn gekomen moesten in de meeste gevallen flink snijden in de uitgaven.

Er is hoop. Aan het einde van 2009 gloorde gelukkig weer enig licht aan het einde van de tunnel. Toch zal het nog zeker tot 2012 duren voordat de branche zich volledig heeft hersteld. Maar achter elke wolk schijnt de zon: van de door de crisis opgedrongen 'lean and mean' bedrijfsvoering bij de bureaus hebben de freelancende eenpitters (de zzp'ers) kunnen profiteren. Of die nieuwe situatie na het herstel weer plaats zal maken voor lange- en kortetermijndienstverbanden zal de tijd ons moeten leren.

Gelukkig kunnen we nu – zo halverwege het jaar 2011 – constateren dat het ergste achter de rug is en dat de markt voor ontwerp opdrachten langzaam herstelt. Nu nog die vermaledijde pitches eruit en dan staat niets de volgende *designbonanza* in de weg.

Rob Huisman

Directeur

bno.nl/branchemonitor

Highlights

De BNO heeft in 2009 ruim 2.500 in het beroep actieve leden, iets meer dan in 2008. Grafisch ontwerp is voor het merendeel van hen de hoofdactiviteit. Overige leden hebben productontwerp of ruimtelijk ontwerp als core-business.

Meer dan de helft van de leden werkt als zelfstandige zonder personeel (zzp'er). De resterende leden, ruim eenderde, zijn bureaus met meerdere medewerkers. De grote meerderheid van de ontwerpbureaus heeft 5 personen of minder in dienst. De eenmanszaak is de meest voorkomende rechtsvorm. Het startjaar van ontwerpbedrijven is gemiddeld 1999. Ruim de helft van de leden is gevestigd in de randstad.

Resultaten en markten

De totale omzet van branche bedraagt 532 miljoen euro, een daling ten opzichte van 2008. De grafische discipline neemt het grootste deel daarvan voor zijn rekening, maar van alle BNO-leden zagen juist de grafische ontwerpbureaus hun omzet het sterkst dalen. Ongeveer de helft van de ontwerpers geeft aan dat de omzet in 2009 gedaald is. Een klein deel (10%) meldt dat de omzet gelijk bleef.

Het totale bedrijfsresultaat van de branche bedraagt 75 miljoen euro. Van de omzet wordt eenderde besteed aan personeelskosten. Dit percentage is bij bureaus vanzelfsprekend hoger dan bij zzp'ers.

De belangrijkste opdrachtgevers voor de ontwerpbranche behoren tot de zakelijke dienstverleners, gevolgd door de industrie en de overheid. Bijna alle omzet wordt in Nederland behaald. Ten opzichte van 2008 is het aantal bedrijven dat exporteert afgenomen. Eenvijfde van de ontwerpers geeft aan actief bezig te zijn met het verkrijgen van buitenlandse opdrachten.

Mensen

In 2009 werken ongeveer 7.000 mensen in de branche; dit is ten opzichte van 2008 licht gestegen. Meer dan de helft van de werkenden is werkzaam bij een bureau met meer dan vijf medewerkers. Het totaal aantal fte is afgenomen ten opzichte van 2008. Deze daling is vooral te zien bij de grafische bureaus.

Van de totale gewerkte tijd is het merendeel besteed aan conceptueel en uitvoerend ontwerpwerk. Ook zijn zzp'ers in 2009 meer bezig met acquisitie dan in het jaar 2008. De meeste zzp'ers halen hun inkomen volledig uit ontwerpwerk. Parttime en fulltime zzp'ers werken samen gemiddeld 39 uur per week.

In 2009 zijn bij de bureaus 240 werknemers gedwongen ontslagen, daarnaast is van 300 medewerkers het tijdelijke arbeidscontract niet verlengd. In beide gevallen gaat het vooral om de grafische bureaus. Evenwel zijn ruim 400 nieuwe werknemers aangenomen; overwegend op tijdelijk arbeidscontract.

Meer dan de helft van de ontwerpers heeft in 2009 één of meerdere personen ingehuurd voor freelance werk binnen of buiten de eigen core-business. Totaal werden bijna 2.000 personen ingehuurd in 2009.

Verwachtingen en ontwikkelingen

Ten aanzien van de omzetontwikkeling voor 2010 heeft 40% een positieve verwachting en houdt een derde rekening met een daling. Over 2011 zijn de ontwerpers positiever. Meer dan de helft van de ontwerpers verwacht omzetverbetering terwijl minder dan een kwart met een daling rekening houdt.

Iets meer dan de helft van de ontwerpers houdt bij opdrachten rekening met duurzaamheid. De meerderheid verwacht dat dit onderwerp in de toekomst belangrijker zal worden in hun beroep. Ruim de helft van de opdrachtgevers stelt reeds duurzaamheidseisen aan de dienstverlening van ontwerpers.

Inhoud

Hoop en herstel	2
Highlights	3
1 Algemeen	6
2 Resultaten en markten	9
3 Mensen	19
4 Actuele thema's	27
5 Uurtarieven	33
6 Verwachtingen	36
Bijlage 1 Uitkomsten totale branche, 2009	39
Bijlage 2 Uitkomsten naar discipline, 2009	41
Bijlage 3 Uitkomsten naar discipline, 2009	44
Bijlage 4 Uitkomsten naar omzet in klassen, 2009	46
Bijlage 5 Uitkomsten naar aantal fte in klassen, 2009	49
Colofon	52

1 Algemeen

De BNO heeft in 2009 ongeveer 2.500 professioneel actieve leden¹ (hierna: branche of sector). Ten opzichte van 2008 is dat aantal licht gegroeid. Van hen is 70% werkzaam in de discipline communicatie- en/of grafisch ontwerp². Het aantal bureaus in deze categorie nam iets af. Voor 18% van de leden vormt productdesign en/of industrieel ontwerp³ de kernactiviteit. De overige 12% heeft ruimtelijk en/of interieurontwerp⁴ als core-business.

Iets minder dan tweederde van de BNO-leden werkt als zelfstandige zonder personeel (hierna: zzp'er of ontwerper). De resterende leden (37%) zijn bureaus die in enige vorm personeel in dienst hebben (hierna: ontwerpbureau). Het aantal zzp'ers is toegenomen ten opzichte van 2008, evenals het aantal bureaus met 5 of meer medewerkers, dat steeg naar ruim 400 in 2009. Zo'n 44% van de bureaus heeft meer dan 5 mensen op de loonlijst. Ten opzichte van 2008 is het aantal bureaus met meer dan 5 werkenden met 24% gestegen, terwijl het aantal bureaus met 5 of minder mensen in dienst met 14% is gedaald.

De zzp'ers vormen vrijwel zonder uitzondering een eenmanszaak, de meest gehanteerde rechtsvorm in de branche. Bureaus zijn overwegend een besloten vennootschap of vennootschap onder firma.

Het overgrote deel van de BNO-leden, 64%, is gevestigd in de Randstad. En van alle leden is ruim 40% gehuisvest in een van de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Het startjaar in de branche is gemiddeld 1999. Zzp'ers zijn gemiddeld tussen 2000 en 2003 begonnen. Ruim 30% van de ontwerpers is recent gestart (in 2006 of later).

Tabel 1.1 Verdeling naar aantal werkenden en discipline, 2006-2009

Aantal bedrijven

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	290	285	270	295
product/industrieel ontwerpbureaus	145	145	145	150
communicatie/grafisch ontwerpers	1.070	1.050	1.055	1.090
communicatie/grafisch ontwerpbureaus	680	665	670	660
ruimtelijk/interieur ontwerpers	185	180	180	195
ruimtelijk/interieur ontwerpbureaus	115	110	110	115
totaal	2.485	2.435	2.430	2.505

¹ De BNO heeft ca. 2.600 individuele ontwerpers en 200 ontwerpbureaus en -afdelingen van bedrijven geregistreerd als lid. Enkele groepen leden zijn voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten: studentleden, buitenlandse leden, rustende leden en interne ontwerpafdelingen werden niet benaderd, wat deels het verschil in cijfers verklaart. Het aantal ontwerpbureaus (met 5 of meer werkenden) dat uit het onderzoek naar voren komt, 410 bedrijven, is juist hoger dan het aantal geregistreerde bureauleden. Dit is het gevolg van het feit dat een aantal ontwerpbureaus (nog) als individueel ontwerper staat geregistreerd, bijvoorbeeld onder de naam van de directeur/eigenaar.

² Tot communicatieontwerp en/of grafisch ontwerp behoren mede brand en corporate design, interaction design, verpakkingsontwerp, letterontwerp, illustratie en infographics.

³ Tot productontwerp en/of industrieel ontwerp worden ook gerekend modeontwerp, textielontwerp, sieraad- en accessoireontwerp en vrije vormgeving (ontwerp in eigen beheer).

⁴ Tot ruimtelijk ontwerp en/of interieurontwerp behoren mede retailontwerp en tentoonstellingsontwerp.

Tabel 1.2 Verdeling naar aantal werkenden en discipline, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	12	12	11	12
product/industrieel ontwerp bureaus	6	6	6	6
communicatie/grafisch ontwerpers	43	43	43	44
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	27	27	28	26
ruimtelijk/interieur ontwerpers	7	7	7	8
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	5	5	5	5
totaal⁵	100	100	100	100

Tabel 1.3 Verdeling naar aantal werkenden, 2006-2009

Aantal bedrijven

	2006	2007	2008	2009	2009
zzp'er	1.545	1.515	1.500	1.580	63%
2 tot 5 werkenden	640	630	600	515	21%
5 of minder werkenden	2.185	2.145	2.100	2.095	84%
meer dan 5 werkenden	300	290	330	410	16%
totaal	2.485	2.435	2.430	2.505	100%

Tabel 1.4 Verdeling van rechtsvormen, 2009

Procent

	eenmanszaak	vof	maatschap	bv	totaal
product/industrieel ontwerpers	100	0	0	0	100
product/industrieel ontwerp bureaus	11	21	6	62	100
communicatie/grafisch ontwerpers	97	2	0	2	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	14	39	5	42	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	100	0	0	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	4	34	0	62	100
totaal	66	14	2	18	100

⁵ Totalen zijn mogelijk meer of minder dan 100 procent, vanwege afrondingsverschillen.
Dit geldt eveneens voor alle volgende tabellen in deze publicatie.

Tabel 1.5 Vestiging naar landsdeel en vier grote steden, 2009

Procent

	2009
noord ⁶	7
oost ⁷	14
zuid ⁸	15
west ⁹	21
vier grote steden ¹⁰	43
totaal	100

Tabel 1.6 Vestiging in westen en vier grote steden, 2009

Procent

	vestiging vier grote steden	vestiging west (incl. de vier grote steden)
product/industriële ontwerpers	52	66
product/industriële ontwerp bureaus	58	70
communicatie/grafisch ontwerpers	36	60
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	46	67
ruimtelijk/interieur ontwerpers	43	69
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	50	68
totaal	43	64

Tabel 1.7 Gemiddeld startjaar, 2009

	gemiddeld startjaar	gestart in 2006 of later
product/industriële ontwerpers	2002	49%
product/industriële ontwerp bureaus	1997	30%
communicatie/grafisch ontwerpers	2000	35%
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	1996	13%
ruimtelijk/interieur ontwerpers	2003	56%
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	1998	31%
totaal	1999	32%

⁶ Groningen, Friesland en Drente

⁷ Overijssel, Gelderland en Flevoland

⁸ Noord-Brabant en Limburg

⁹ Utrecht, Noord- en Zuid-Holland, en Zeeland, excl. de vier grote steden

¹⁰ Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht

2 Resultaten en markten

De totale omzet van de branche in 2009 bedraagt 532 miljoen euro, een flinke afname vergeleken met 2008. Met name de grafische zzp'ers en bureaus laten een terugval zien. Dit is opvallend, omdat deze discipline in 2008 als enige een omzetstijging noteerde. Toch zijn de grafische ontwerp bureaus, evenals voorgaande jaren, nog steeds verantwoordelijk voor het grootste deel van de omzet in de branche. De gemiddelde omzet per fte¹¹ is ten opzichte van 2008 gedaald tot 84.000 euro.

De helft van de ontwerpers geeft aan dat de omzet in 2009 gedaald. Bij 13% is de omzet gelijk gebleven. Dit is veel vaker het geval bij de industriële en ruimtelijke zzp'ers; respectievelijk 36% en 27% van hen meldt een gelijkgebleven omzet.

Resultaat

Het totale bedrijfsresultaat¹² bedraagt in 2009 ongeveer 44 miljoen euro. Met 24 miljoen euro nemen de grafische bureaus hiervan het grootste deel voor hun rekening. Het gemiddelde bedrijfsresultaat per fte bedraagt 7.000 euro. Het resultaat per fte is het hoogst voor grafische zzp'ers en bureaus. Ongeveer 45% van de ontwerpers heeft het resultaat zien dalen ten opzichte van 2008, terwijl 40% juist een stijging in resultaat heeft doorgemaakt. Vooral bureaus geven aan dat het resultaat in 2009 lager is dan in 2008.

Kosten

Personeelskosten zijn met gemiddeld 36% van de omzet over de hele branche de grootste kostenpost in het ontwerpbedrijf. Bij de bureaus ging in 2009 gemiddeld meer dan 40% van de bruto omzet naar het personeel. Daarnaast wordt 22% van de omzet besteed aan inkoop. Opvallend is hierbij het relatief lage inkooppercentage bij industriële bureaus (15%) en ruimtelijke zzp'ers (12%). Het inkomen van bureau-eigenaren bedraagt gemiddeld 11% van de omzet; bij zzp'ers is dit gemiddeld 27% tegenover 6% bij de bureaus. Na aftrek van alle kosten blijft gemiddeld 8% van de omzet over als bedrijfsresultaat.

Pitches

Bureaus zeggen ongeveer de helft van de pitches waaraan zij deelnemen te winnen. Gemiddeld kost deelname aan een pitch 5.000 euro. Een gewonnen pitch levert een (start)opdracht van gemiddeld 43.000 euro op. In totaal investeerden bureaus bijna 16 miljoen euro in pitches, met opgeteld een totale waarde van de startopdrachten van bijna 60 miljoen.

Werkzaamheden

Van de totale omzet in 2009 wordt bijna 70% gegenereerd uit werkzaamheden die te maken hebben met grafisch ontwerp. Het merendeel van de omzet wordt behaald uit werkzaamheden die tot de core-business behoren. Opmerkelijk is echter dat industrieel ontwerp bureaus inmiddels ruim 20% van hun omzet genereren met grafisch ontwerp. Dit percentage stijgt sinds 2006 ieder jaar licht.

Markten

De voornaamste opdrachtgevers zijn de zakelijke dienstverleners; bij hen wordt 30% van de omzet gegenereerd. Ook industrie en overheid zijn belangrijke opdrachtgevers. De eenpitters onder de ruimtelijk en productontwerpers behalen ongeveer 20% van hun omzet bij particulieren, terwijl het totaal aandeel van particulieren slechts 3% van de omzet is. De omzet gerealiseerd bij industriële opdrachtgevers is na de daling in 2008 weer terug op het niveau van 2007.

¹¹ Fte: full time equivalent (40 uur per week is 1 fte, 20 uur per week is 0,5 fte).

¹² Aan ontwerpers met een eenmanszaak, een maatschap of een v.o.f. is gevraagd het bedrijfsresultaat vóór belasting en ná onttrekking van het inkomen voor eigenaren en meewerkende familieleden op te geven. Hiermee is getracht de vergelijkbaarheid met bedrijfsresultaat van BV's en NV's te vergroten.

Nederland blijft met iets meer dan 90% van de totaal behaalde omzet de belangrijkste markt, en het midden- en kleinbedrijf is met ruim helft hiervan de belangrijkste opdrachtgever van de branche. Totaal is in 2009 door de ontwerpsector 502 miljoen euro omgezet in Nederland. De overige in Europa behaalde omzet bedraagt 23 miljoen. Azië en de overige werelddelen zijn goed voor resp. 4 en 5 miljoen euro aan omzet. De buiten Nederland behaalde omzet daalde ten opzichte van 2008, evenals het aantal bedrijven dat exporteert. In 2009 hebben ongeveer 540 ontwerpers opdrachten verkregen uit het buitenland. Zo'n 20% geeft aan actief bezig te zijn met (het verwerven van) buitenlandse opdrachten. Bureaus zijn hier actiever mee bezig dan zzp'ers, ruimtelijke zzp'ers uitgezonderd.

Tabel 2.1 Verdeling omzet naar aantal werkenden en discipline, 2006-2009

Miljoen euro

	2006	2007	2008	2009
product/industriële ontwerpers	11	12	11	11
product/industriële ontwerp bureaus	49	76	67	61
communicatie/grafisch ontwerpers	57	63	66	63
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	355	362	384	343
ruimtelijk/interieur ontwerpers	8	10	8	8
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	65	44	42	46
totaal	545	567	577	532

Tabel 2.2 Verdeling omzet naar aantal werkenden en discipline, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
product/industriële ontwerpers	2	2	2	2
product/industriële ontwerp bureaus	9	13	12	11
communicatie/grafisch ontwerpers	10	11	11	12
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	65	64	67	64
ruimtelijk/interieur ontwerpers	2	2	1	2
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	12	8	7	9
totaal	100	100	100	100

Tabel 2.3 Verdeling omzet naar aantal werkenden, 2006-2009

Miljoen euro

	2006	2007	2008	2009
zzp'er	76	85	84	82
2 tot 5 werkenden	118	156	138	176
5 of minder werkenden	194	241	222	258
meer dan 5 werkenden	351	326	355	274
totaal	545	567	577	532

Tabel 2.4 Gemiddelde omzet per fte, 2006-2009

Duizend euro

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	38	38	40	34
product/industrieel ontwerp bureaus	80	95	85	77
communicatie/grafisch ontwerpers	54	58	65	56
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	96	95	101	99
ruimtelijk/interieur ontwerpers	46	50	46	43
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	117	97	96	84
totaal	85	85	89	81

Tabel 2.5 Verdeling omzet naar inkomstenbron, 2009

Miljoen euro

	gedeclareerde uren	royalties, licenties en overdracht van rechten	totaal
product/industrieel ontwerpers	10	1	11
product/industrieel ontwerp bureaus	59	2	61
communicatie/grafisch ontwerpers	62	1	63
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	322	21	343
ruimtelijk/interieur ontwerpers	8	0	8
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	45	1	46
totaal	506	26	532

Tabel 2.6 Verdeling omzet naar inkomstenbron, 2009

Procent

	gedeclareerde uren	royalties, licenties en overdracht van rechten	totaal
product/industrieel ontwerpers	91	9	100
product/industrieel ontwerp bureaus	97	3	100
communicatie/grafisch ontwerpers	98	2	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	94	6	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	100	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	98	2	100
totaal	95	5	100

Tabel 2.7 Verdeling omzet naar inkomstenbron, 2009

Procent

	gedeclareerde uren	royalties, licenties en overdracht van rechten	totaal
product/industrieel ontwerpers	2	3	2
product/industrieel ontwerp bureaus	12	8	11
communicatie/grafisch ontwerpers	12	5	12
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	64	79	64
ruimtelijk/interieur ontwerpers	2	0	2
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	9	5	9
totaal	100	100	100

Tabel 2.8 Ontwikkeling omzet, 2009

Procent

	sterk gestegen	licht gestegen	gelijk gebleven	licht gedaald	sterk gedaald	totaal
product/industrieel ontwerpers	21	22	36	0	21	100
product/industrieel ontwerp bureaus	17	6	6	36	34	100
communicatie/grafisch ontwerpers	15	26	10	13	35	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	27	17	6	25	26	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	22	27	7	43	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	14	34	0	28	24	100
totaal	18	22	13	16	31	100

Tabel 2.9 Verdeling bedrijfsresultaat naar aantal werkenden en discipline, 2006-2009

Miljoen euro

	2006 ¹³	2007 ¹³	2008	2009
product/industrieel ontwerpers			1	2
product/industrieel ontwerp bureaus			7	5
communicatie/grafisch ontwerpers			11	10
communicatie/grafisch ontwerp bureaus			41	24
ruimtelijk/interieur ontwerpers			1	1
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus			6	3
totaal			67	44

¹³ In 2006 en 2007 is het bedrijfsresultaat op andere wijze bevestigd. De uitkomsten zijn niet vergelijkbaar met 2008 en 2009.

Tabel 2.10 Verdeling bedrijfsresultaat naar aantal werkenden en discipline, 2006-2009

Procent

	2006 ¹³	2007 ¹³	2008	2009
product/industrieel ontwerpers			1	4
product/industrieel ontwerp bureaus			11	11
communicatie/grafisch ontwerpers			17	22
communicatie/grafisch ontwerp bureaus			60	53
ruimtelijk/interieur ontwerpers			2	2
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus			9	7
totaal			100	100

Tabel 2.11 Verdeling bedrijfsresultaat naar aantal werkenden, 2006-2009

Miljoen euro

	2006 ¹³	2007 ¹³	2008	2009
zzp'er	x	x	14	13
2 tot 5 werkenden	x	x	12	2
5 of minder werkenden	x	x	21	3
meer dan 5 werkenden	x	x	33	28
totaal	x	x	67	44

Tabel 2.12 Gemiddelde bedrijfsresultaat per fte, 2006-2009

Duizend euro

	2006 ¹³	2007 ¹³	2008	2009
product/industrieel ontwerpers			3	6
product/industrieel ontwerp bureaus			9	4
communicatie/grafisch ontwerpers			11	11
communicatie/grafisch ontwerp bureaus			11	9
ruimtelijk/interieur ontwerpers			8	5
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus			15	6
totaal			10	7

Tabel 2.13 Ontwikkeling bedrijfsresultaat, 2009

Procent

	sterk gestegen	licht gestegen	gelijk gebleven	licht gedaald	sterk gedaald	totaal
product/industrieel ontwerpers	16	36	27	0	21	100
product/industrieel ontwerp bureaus	18	13	12	23	35	100
communicatie/grafisch ontwerpers	13	25	15	16	31	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	28	17	3	29	24	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	43	0	14	43	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	14	33	5	42	5	100
totaal	17	25	13	19	28	100

Tabel 2.14 Kosten en resultaat, 2009

Procent

	omzet	inkoop	personeel	freelancers	overig	resultaat voor onttrekking	inkomen eigenaren	resultaat na onttrekking
product/industrieel ontwerpers	100	26	4	10	14	46	29	17
product/industrieel ontwerp bureaus	100	15	45	3	24	14	8	6
communicatie/grafisch ontwerpers	100	24	4	5	22	45	29	16
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	100	22	41	2	20	15	8	7
ruimtelijk/interieur ontwerpers	100	12	7	11	20	51	37	14
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	100	23	41	2	21	13	7	6
totaal	100	22	36	3	21	19	11	8

Tabel 2.15 Verdeling pitches naar winst, investering en waarde, 2009

Euro

	gewonnen pitches	gemiddelde investering per pitch	gemiddelde waarde startopdracht
product/industrieel ontwerp bureaus	51%	2.790	26.500
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	49%	4.770	37.200
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	32%	6.700	90.000
totaal	47%	4.780	43.100

Tabel 2.16 Verdeling totale investering en opbrengst pitches, 2009

Duizend euro

	totale investering pitches	totale opbrengst pitches	opbrengst versus investering
product/industrieel ontwerp bureaus	920	3.440	27%
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	12.280	38.650	32%
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	2.650	16.500	16%
totaal	15.850	58.590	27%

Tabel 2.17 Verdeling omzet naar werkzaamheden, 2009

Procent

	product/ industriële ontwerp werkzaamheden in vrije vormgeving	werkzaamheden in communicatie/ grafisch ontwerp	werkzaamheden in illustratie	werkzaamheden in ruimtelijk/ interieurontwerp	overige werkzaamheden	totaal
product/industriële ontwerpers	55	20	4	1	4	100
product/industriële ontwerp bureaus	69	0	21	1	4	100
communicatie/grafisch ontwerpers	1	3	75	15	1	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	1	1	88	4	3	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	9	6	11	1	59	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	6	0	14	0	75	100
totaal	11	1	69	4	10	100

Tabel 2.18 Verdeling omzet naar werkzaamheden, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
werkzaamheden in product/industriële ontwerp	11	14	13	13
werkzaamheden in communicatie/grafisch ontwerp	74	74	75	77
werkzaamheden in ruimtelijk/interieurontwerp	15	12	12	11
totaal	100	100	100	100

Tabel 2.19 Verdeling omzet naar opdrachtgever, 2009

Procent

	industrie zakelijke dienstverlening	retail	overheid	kunst- en cultuursector	particulieren	maatschappelijke- en zorgsector	non-profit instellingen	overig	totaal
product/industriële ontwerpers	28	3	5	15	10	24	1	4	100
product/industriële ontwerp bureaus	63	19	4	5	1	0	1	4	100
communicatie/grafisch ontwerpers	10	39	5	10	8	6	8	12	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	13	32	6	18	9	2	9	6	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	6	23	1	19	15	20	1	3	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	24	22	22	15	7	4	4	1	100
totaal	20	30	7	15	8	3	7	5	100

Tabel 2.20 Verdeling omzet naar opdrachtgever, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
industrie	21	27	14	20
zakelijke dienstverlening	38	32	33	30
retail ¹⁴			8	7
overheid	12	10	15	15
kunst- en cultuursector	8	9	11	8
particulieren	4	2	2	3
maatschappelijke en zorgsector	6	7	6	7
non-profit instellingen	6	5	8	5
overig	5	7	3	4
totaal	100	100	100	100

Tabel 2.21 Verdeling omzet naar geografische herkomst, 2009

Procent

	recreatie, midden- en kleinbedrijf	Nederland, overig	Duitsland Europa, overig	India	China	Azië, overig	overige werelddelen	totaal
product/industriële ontwerpers	46	48	1	4	0	0	1	100
product/industriële ontwerp bureaus	55	35	2	4	0	1	2	100
communicatie/grafisch ontwerpers	64	35	0	1	0	0	0	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	39	57	0	3	0	0	1	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	41	58	0	1	0	0	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	35	48	6	7	0	1	2	100
totaal	43	51	1	3	0	0	1	100

¹⁴ De retailsector als opdrachtgever wordt sinds 2008 afzonderlijk gemeten. In 2006 en 2007 werd retail verdeeld onder industrie en zakelijke dienstverlening.

Tabel 2.22 Verdeling omzet naar geografische herkomst, 2006-2009

Miljoen euro

	2006	2007	2008	2009
Nederland, midden- en kleinbedrijf	200	240	268	229
Nederland, overig	290	264	259	272
Nederland, totaal	489	503	527	502
Duitsland ¹⁵			7	6
Europa, overig ¹⁶			23	16
Europa, totaal ¹⁶	39	49	30	23
India ¹⁵			0	0
China ¹⁵			6	2
Azië, overig ¹⁵			5	2
Azië, totaal ¹⁵		7	11	4
overige werelddelen	17	8	10	5
totaal	545	567	578	532

Tabel 2.23 Verdeling omzet naar geografische herkomst, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
Nederland, midden- en kleinbedrijf	37	42	46	43
Nederland, overig	53	47	45	51
Nederland, totaal	90	89	91	94
Duitsland			1	1
Europa, overig			4	3
Europa, totaal	7	9	5	4
India			0	0
China			1	0
Azië, overig			1	0
Azië, totaal		1	2	1
overige werelddelen	3	1	2	1
totaal	100	100	100	100

¹⁵ Duitsland als afzetmarkt wordt sinds 2008 afzonderlijk gemeten, waardoor ook een verbijzondering van de Europese markt vanaf dat jaar mogelijk is. Hetzelfde geldt voor de landen India en China. Azië wordt sinds 2007 reeds afzonderlijk gemeten als afzetregio buiten Europa.

¹⁶ Exclusief Nederland.

Tabel 2.24 Verdeling export naar discipline, 2006-2009

Aantal bedrijven

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	122	119	87	97
product/industrieel ontwerp bureaus	60	79	90	70
communicatie/grafisch ontwerpers	174	164	194	140
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	145	169	151	157
ruimtelijk/interieur ontwerpers	42	61	0	30
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	62	43	65	49
totaal	606	636	586	543

Tabel 2.25 Verdeling werving van buitenlandse opdrachten naar discipline, 2009

Procent

	werft actief	niet actief	totaal
product/industrieel ontwerpers	17	83	100
product/industrieel ontwerp bureaus	37	63	100
communicatie/grafisch ontwerpers	9	91	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	20	80	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	38	62	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	31	69	100
totaal	18	82	100

3 Mensen

In totaal werkten in 2009 iets meer dan 7.000 personen in de branche. Sinds 2006 neemt het aantal werkenden ieder jaar licht toe.

Personeel

Met name de grafisch ontwerp bureaus hebben in 2009 minder mensen in dienst; bij industrieel en ruimtelijk ontwerp bureaus is het aantal medewerkers juist licht toegenomen. Ruim de helft van alle werkenden (55%) is werkzaam bij een bureau met meer dan 5 medewerkers, 22% werkt als zzp'er en 22% is werkzaam bij een bureau met 2 tot 5 werknemers. Het aantal fte is ten opzichte van 2008 licht afgenomen naar gemiddeld 2,5. Het gemiddelde ziekteverzuim steeg van 1,4% naar 1,6% in 2009.

In totaal zijn er in 2009 ongeveer 240 werknemers gedwongen ontslagen, een flinke stijging ten opzichte van 2008. Bij 13% van de bureaus is minimaal één iemand ontslagen. Van ruim 300 personen werd het tijdelijk arbeidscontract niet verlengd, vooral bij grafische ontwerp bureaus. Bij een kwart van de bureaus zijn in 2009 één of meerdere tijdelijke contracten niet verlengd. Bij ruimtelijke bureaus heeft circa 50% hiermee te maken gehad. In 2009 zijn echter ook ruim 400 medewerkers in dienst genomen. Ongeveer 30% van de bureaus heeft één of meerdere medewerkers op tijdelijk arbeidscontract aangenomen.

Zzp'ers

Zzp'ers besteden meer tijd aan uitvoerend ontwerpwerk dan aan conceptueel ontwerpwerk, terwijl dit voor bureaus, uitgezonderd ruimtelijke ontwerp bureaus, andersom is. Ook besteden zzp'ers in 2009 flink meer tijd aan acquisitie en administratie, en iets minder tijd aan ontwerpwerk, vergeleken met 2008. Van alle zzp'ers haalt 72% de inkomsten volledig uit ontwerpwerk. Daarnaast heeft 11% van de zzp'ers neveninkomsten uit loondienst, de industriële zzp'ers zelfs 16%. Gemiddeld werkt een zzp'er 39 uur per week. Zzp'ers die naast hun ontwerp praktijk een baan hebben, werken 13 uur per week in loondienst.

De gemiddelde zzp'er is 41 jaar, en iets meer dan de helft van hen is man. Van de recent gestarte ontwerpers (2006 en later) is de gemiddelde leeftijd 33 jaar. Van deze starters is iets meer dan de helft een vrouw. Een kwart van de zzp'ers heeft een arbeidsongeschiktheidsverzekering, van de industriële zzp'ers niemand. Ongeveer een kwart van de zzp'ers heeft een pensioenverzekering, van de interieurontwerpers bijna de helft. Iets meer dan 50% van de zzp'ers heeft een beroepsaansprakelijkheidsverzekering. De grafische en ruimtelijke zzp'ers vaker dan industriële zzp'ers.

Bureau management

De gemiddelde directieleeftijd in een ontwerp bureau is 44 jaar. Directeuren van ruimtelijke bureaus zijn met gemiddeld 47 jaar het oudst. Het merendeel van de directeuren (85%) is man. Vrouwen zijn met 30% het sterkst vertegenwoordigd bij industrieel ontwerp bureaus. De leeftijd van directeuren van recent gestarte bureaus (2006 of later) is gemiddeld 38 jaar. Ongeveer 70% van de directeuren van recent gestarte bureaus is man. Bij de industrieel ontwerp bureaus is dit maar 20%.

Bureaus met werknemers hebben behoefte aan kennis en advies op het gebied van personeelsbeleid en human resources. Bij bijna 60% van de bureaus wordt dit intern verzorgd, maar niet door een specialist. Ongeveer 40% huurt een specialist in. Bureaus hebben ook behoefte aan kennis en advies op het gebied van ICT. Iets meer dan de helft huurt hiervoor een specialist in. Bij nog geen 5% van de bureaus worden ICT-beleid en -taken intern uitgevoerd door een fulltime specialist. Bijna alle bureaus volgen de richtlijnen van de BNO Arbeidsvoorwaarden bij personeelsbeleid en beloning. Iets meer dan de helft van de bureaus heeft de pensioenen geregeld voor werknemers. Industrieel ontwerp bureaus blijven hierbij iets achter.

Freelancers

Een vijfde van de ontwerpbureaus heeft in 2009 één of meerdere personen ingehuurd voor werkzaamheden die tot de eigen core business behoren. Totaal werden in 2009 iets meer dan 1.000 freelancers (personen met dezelfde core business als het eigen bureau) ingehuurd. Meer dan de helft hiervan is ingehuurd door grafisch ontwerpbureaus. Deze 1.000 freelancers hebben samen 182.000 uur gewerkt. Een ingehuurde freelancer werkte gemiddeld 170 uur. Bijna de helft van de ontwerpers heeft in 2009 één of meerdere freelancers ingehuurd met een ander specialisme dan de eigen core business, zoals bijvoorbeeld fotografen, illustratoren, copywriters, administratieve en financiële dienstverleners en systeembeheerders.

In totaal zijn er ongeveer 1.800 freelancers met een ander specialisme ingehuurd. De grafisch ontwerpbureaus hebben veruit de meeste specialisten ingehuurd. Deze 1.800 specialistische freelancers hebben in totaal 200.000 uur gewerkt. Per freelancer werd gemiddeld 110 uur gewerkt. Meer dan de helft van de ontwerpers heeft in 2009 één of meerdere freelancers ingehuurd voor werk ongeacht of dit tot de eigen core business behoorde. In 2008 lag dit percentage nog op 45%. Over het geheel is het aantal ingehuurde freelancers ten opzichte van 2008 iets afgenomen, ook het totaal aantal gewerkte uren was lager in 2009 (van 140 naar 130 uur). Net als in 2008 zijn de meeste ingehuurde freelancers ingehuurd door grafische bureaus en grafische zzp'ers.

Tabel 3.1 Verdeling aantal werkenden naar discipline, 2006-2009

Aantal personen

	2006	2007	2008	2009
product/industriële ontwerpers	290	280	270	300
product/industriële ontwerpbureaus	710	800	860	990
communicatie/grafisch ontwerpers	1.070	1.050	1.050	1.090
communicatie/grafisch ontwerpbureaus	4.030	4.020	4.140	3.890
ruimtelijk/interieur ontwerpers	180	180	180	200
ruimtelijk/interieur ontwerpbureaus	570	470	490	610
totaal	6.850	6.800	6.990	7.080

Tabel 3.2 Verdeling aantal werkenden naar discipline, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
product/industriële ontwerpers	4	4	4	4
product/industriële ontwerpbureaus	10	12	12	14
communicatie/grafisch ontwerpers	16	15	15	15
communicatie/grafisch ontwerpbureaus	59	59	59	55
ruimtelijk/interieur ontwerpers	3	3	3	3
ruimtelijk/interieur ontwerpbureaus	8	7	7	9
totaal	100	100	100	100

Tabel 3.3 Verdeling aantal werkenden naar grootte bedrijf, 2006-2009

Aantal personen

	2006	2007	2008	2009
zzp'er	1.540	1.510	1.505	1.590
2 tot 5 werkenden	1.700	1.925	1.765	1.581
5 of minder werkenden	3.240	3.435	3.270	3.171
meer dan 5 werkenden	3.610	3.365	3.720	3.909
totaal	6.850	6.800	6.990	7.080

Tabel 3.4 Verdeling aantal werkenden naar grootte bedrijf, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
zzp'er	22	22	22	22
2 tot 5 werkenden	25	28	25	22
5 of minder werkenden	47	50	47	44
meer dan 5 werkenden	53	49	53	55
totaal	100	100	100	100

Tabel 3.5 Gemiddeld aantal werkenden naar discipline, 2006-2009

Aantal personen

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	1,0	1,0	1,0	1,0
product/industrieel ontwerp bureaus	5,9	5,6	5,9	6,6
communicatie/grafisch ontwerpers	1,0	1,0	1,0	1,0
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	5,9	6,0	6,2	5,9
ruimtelijk/interieur ontwerpers	1,0	1,0	1,0	1,0
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	5,0	4,2	4,5	5,3
totaal	2,8	3,0	2,9	2,8

Tabel 3.6 Verdeling aantal fte naar discipline, 2006-2009

Aantal fte

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	290	310	270	290
product/industrieel ontwerp bureaus	610	800	790	790
communicatie/grafisch ontwerpers	1.060	1.070	1.020	1.060
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	3.720	3.800	3.800	3.460
ruimtelijk/interieur ontwerpers	180	200	170	190
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	560	450	440	550
totaal	6.420	6.630	6.490	6.340

Tabel 3.7 Verdeling aantal fte naar discipline, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	4	5	4	5
product/industrieel ontwerp bureaus	10	12	12	12
communicatie/grafisch ontwerpers	17	16	16	17
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	58	57	59	55
ruimtelijk/interieur ontwerpers	3	3	3	3
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	9	7	7	9
totaal	100	100	100	100

Tabel 3.8 Verdeling aantal fte naar grootte bedrijf, 2006-2009

Aantal fte

	2006	2007	2008	2009
zzp'er	1.530	1.580	1.450	1.540
2 tot 5 werkenden	1.610	1.870	1.595	1.395
5 of minder werkenden	3.140	3.450	3.045	2.935
meer dan 5 werkenden	3.280	3.180	3.430	3.405
totaal	6.420	6.630	6.475	6.340

Tabel 3.9 Verdeling aantal fte naar grootte bedrijf, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
zzp'er	24	24	22	24
2 tot 5 werkenden	25	28	25	22
5 of minder werkenden	49	52	47	46
meer dan 5 werkenden	51	48	53	54
totaal	100	100	100	100

Tabel 3.10 Gemiddeld aantal fte naar discipline, 2006-2009

Aantal fte

	2006	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	1,0	1,1	1,0	1
product/industrieel ontwerp bureaus	4,2	5,6	5,5	5,2
communicatie/grafisch ontwerpers	1,0	1,0	1,0	1
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	5,5	5,7	5,7	4,3
ruimtelijk/interieur ontwerpers	1,0	1,1	0,9	1
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	4,9	4,0	4,0	4,7
totaal	2,6	2,7	2,7	2,5

Tabel 3.11 Gemiddeld ziekteverzuim, 2008-2009

Aantal fte

	2008	2009
product/industrieel ontwerp bureaus	0,53	0,74
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	1,64	1,91
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0,89	0,83
totaal	1,39	1,58

Tabel 3.12 Verdeling aantal fte naar functie, 2009

Procent

	strategisch	conceptueel	uitvoerend	project- management	staf	overig	totaal
product/industrieel ontwerpers	7	19	24	0	33	17	100
product/industrieel ontwerp bureaus	22	35	25	8	7	3	100
communicatie/grafisch ontwerpers	6	20	35	0	31	9	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	19	33	27	13	7	2	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	11	25	26	0	29	9	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	29	13	28	15	8	7	100
totaal	17	28	28	9	14	5	100

Tabel 3.13 Verdeling aantal fte naar functie, 2006-2009

Procent

	2006	2007	2008	2009
strategisch	19	15	16	17
conceptueel	22	29	32	28
uitvoerend	39	29	28	28
projectmanagement	10	9	9	9
staf	6	10	8	14
overig	3	10	6	5
totaal	100	100	100	100

Tabel 3.14 Inkomensgaring naar discipline, 2009

Procent

	inkomsten volledig uit ontwerpwerk	neven- inkomsten uit loondienst	neven- inkomsten uit uitkering	totaal
product/industrieel ontwerpers	58	16	26	100
communicatie/grafisch ontwerpers	74	11	15	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	77	7	15	100
totaal	72	11	17	100

Tabel 3.15 Aantal gewerkte uren naar discipline, 2009

Uren per week

	2007	2008	2009
product/industrieel ontwerpers	43	40	39
communicatie/grafisch ontwerpers	41	38	39
ruimtelijk/interieur ontwerpers	45	37	39
totaal	42	38	39

Tabel 3.16 Leeftijd en geslacht eigenaars naar discipline, 2009

	leeftijd	mannen	leeftijd (gestart in 2006 of later)	mannen (gestart in 2006 of later)
product/industrieel ontwerpers	39	58%	32	35%
communicatie/grafisch ontwerpers	41	54%	34	58%
ruimtelijk/interieur ontwerpers	40	42%	32	38%
totaal	41	54%	33	49%

Tabel 3.17 Aantal gedwongen ontslagen naar discipline, 2008-2009

Aantal personen

	2008	2009
product/industrieel ontwerp bureaus	18	3
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	40	140
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0	96
totaal	58	239

Tabel 3.18 Aantal gedwongen ontslagen naar discipline, 2009

Procent

	geen	1	2	> 2	totaal
product/industrieel ontwerp bureaus	99	1	1	0	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	88	5	5	2	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	65	0	31	5	100
totaal	87	4	7	2	100

Tabel 3.19 Aantal niet-verlengde arbeidscontracten naar discipline, 2008-2009

Aantal personen

	2008	2009
product/industrieel ontwerp bureaus	23	30
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	265	225
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	40	89
totaal	331	344

Tabel 3.20 Aantal niet-verlengde arbeidscontracten naar discipline, 2009

Procent

	geen	1	2	3	> 3	totaal
product/industrieel ontwerp bureaus	80	19	1	0	0	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	77	13	8	1	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	48	31	16	4	0	100
totaal	74	16	8	1	0	100

Tabel 3.21 Aantal aangenomen medewerkers naar discipline, 2008-2009

Aantal personen

	2008	2009
product/industrieel ontwerp bureaus	148	33
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	885	377
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	149	24
totaal	1191	434

Tabel 3.22 Aantal aangenomen medewerkers naar discipline, 2009

Procent

	geen	1	2 t/m 5	6 t/m 10	> 10	totaal
product/industrieel ontwerp bureaus	81	17	1	0	0	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	65	20	14	0	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	79	21	0	0	0	100
totaal	69	20	10	0	0	100

Tabel 3.23 Leeftijd en geslacht eigenaars naar discipline, 2009

	leeftijd	leeftijd (gestart mannen (gestart	
		mannen	in 2006 of later) in 2006 of later)
product/industrieel ontwerp bureaus	43	70%	35 20%
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	43	90%	39 100%
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	47	81%	42 69%
totaal	44	85%	38 71%

Tabel 3.24 Aantal ingehuurde personen en uren, 2009

	ingehuurde personen gem.	ingehuurde personen totaal	ingehuurde uren gem. (per persoon)	ingehuurde uren totaal (duizend uur)	ontwerp- bedrijven met inhuur
product/industriële ontwerpers	0,5	150	100	14	27%
product/industriële ontwerp bureaus	1,9	280	220	63	63%
communicatie/grafisch ontwerpers	0,7	810	60	49	48%
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	2,1	1.360	140	196	78%
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0,7	140	250	33	51%
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	1,2	140	200	28	63%
totaal	1,5	2.870	130	383	55%

Tabel 3.25 Aantal ingehuurde personen en uren ontwerpwerkzaamheden, 2009

	ingehuurde personen gem.	ingehuurde personen totaal	ingehuurde uren gem. (per persoon)	ingehuurde uren totaal (duizend uur)	ontwerp- bedrijven met inhuur
product/industriële ontwerpers	1,0	100	110	11	16%
product/industriële ontwerp bureaus	0,8	90	130	12	7%
communicatie/grafisch ontwerpers	0,9	140	120	17	7%
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	1,7	580	180	106	45%
ruimtelijk/interieur ontwerpers	1,3	80	230	18	30%
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0,9	70	270	19	26%
totaal	1,3	1.060	170	182	21%

Tabel 3.26 Aantal ingehuurde personen en uren andere werkzaamheden, 2009

	ingehuurde personen gem.	ingehuurde personen totaal	ingehuurde uren gem. (per persoon)	ingehuurde uren totaal (duizend uur)	ontwerp- bedrijven met inhuur
product/industriële ontwerpers	0,4	50	70	3	22%
product/industriële ontwerp bureaus	1,4	190	260	51	61%
communicatie/grafisch ontwerpers	1,1	670	50	33	45%
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	2,5	780	120	90	61%
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0,7	60	270	15	37%
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	1,2	70	130	9	59%
totaal	1,4	1.810	110	201	48%

4 Actuele thema's

De BNO stelt haar leden ieder jaar een aantal vragen die betrekking hebben op wisselende actuele onderwerpen. In deze Branchemonitor betroffen deze vragen drie onderwerpen:

- duurzaamheid en de mate waarin daarmee rekening wordt gehouden in het ontwerpproces,
- krediet en de effecten daarop van de crisis, en
- onderwijs en de aansluiting daarvan op de beroepspraktijk.

Duurzaamheid

Duurzaamheid staat als belangrijk onderwerp steeds meer op de agenda's van de ontwerpers. Toch houdt nu nog slechts 16% van alle ontwerpers bij zijn werkzaamheden altijd rekening met duurzaamheid. Een groter deel, namelijk 20% houdt hier nooit rekening mee en 40% betreft de overweging duurzaamheid soms in zijn activiteiten.. Opdrachtgevers blijken voor meer dan de helft te verwachten dat er rekening gehouden wordt met duurzaamheid. Maar slechts 2% van de opdrachtgevers verwacht dit altijd en ongeveer 30% verwacht dit nooit. Zzp'ers hebben minder vaak te maken met opdrachtgevers met verwachtingen ten aanzien van duurzaamheid. Het merendeel (bijna 90%) van alle ontwerpers vindt dat hij/zij als ontwerper de taak heeft om als adviseur op het gebied van duurzaam ontwerpen naar opdrachtgevers op te treden. Van de ruimtelijke zzp'ers vindt maar liefst 100% dat dit de taak van de ontwerpers is. Bijna 30% van de ontwerpers treedt nooit op als adviseur naar de opdrachtgever, 50% doet dit soms en 20% doet dit vaak of altijd. Industrieel ontwerpbureaus en ruimtelijke zzp'ers treden het vaakst op als adviseur op het gebied van duurzaam ontwerpen. Bijna 80% van de ontwerpers is niet bekend met de voorwaarden van AgentschapNL voor duurzaam inkopen door de overheid.

Krediet

Bijna 30% van de ontwerpers ondervond veel problemen bij het verkrijgen van bankkrediet. Ruimtelijk ontwerpbureaus ondervonden de meeste problemen, 55% van hen geeft aan veel problemen te hebben gehad met het verkrijgen van krediet.

Onderwijs

Bijna 60% van de ontwerpers vindt dat er geen goede aansluiting is tussen het onderwijs en de praktijk. Ontwerp opleidingen zouden zich volgens hen meer moeten richten op efficiënt en klantgericht werken, zakelijke en technische kennis (software) en iets minder op creativiteit.

Tabel 4.1 Duurzaam ontwerpen, 2009

Procent

	altijd	vaak	soms	nooit
product/industrieel ontwerpers	10%	10%	43%	36%
product/industrieel ontwerpbureaus	47%	21%	27%	4%
communicatie/grafisch ontwerpers	12%	22%	41%	24%
communicatie/grafisch ontwerpbureaus	9%	25%	48%	17%
ruimtelijk/interieur ontwerpers	56%	15%	29%	0%
ruimtelijk/interieur ontwerpbureaus	5%	50%	45%	0%
totaal	16%	22%	42%	20%

Tabel 4.2 Wijze van duurzaam ontwerpen, 2009

Procent (meerdere antwoorden mogelijk)

	2009
goed werkgeverschap en HR ¹⁷	4%
maatschappelijke betrokkenheid	11%
consumentenrechten, veiligheid en gezondheid	3%
mensenrechten, internationale arbeidsomstandigheden en kinderarbeid	4%
'Bottom of the Pyramid' ¹⁸	1%
verbetering van de (milieu)kwaliteit van materiaal ¹⁹	12%
gebruik van minder materiaal	9%
optimalisering van productietechniek ²⁰	5%
optimalisering van distributie ²¹	5%
vermindering van milieubelasting tijdens het gebruik	8%
verlenging van levensduur	9%
verlenging van levenscyclus	5%
optimalisering van functievervulling	5%
huisvesting, ICT en bedrijfsvoering ²²	14%
financiering ²³	4%

Tabel 4.3 Verwachtingen ontwerpers ten aanzien van duurzaam ontwerpen, 2009

Procent

	veel meer	iets meer	niet meer	totaal
product/industriële ontwerpers	16	57	27	100
product/industriële ontwerp bureaus	13	87	0	100
communicatie/grafische ontwerpers	12	74	14	100
communicatie/grafische ontwerp bureaus	26	72	2	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	37	63	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	15	85	0	100
totaal	18	72	10	100

¹⁷ Bijvoorbeeld door het slim organiseren van HR-processen zoals werving, selectie en beloning, het bieden van een prettige werkcultuur en een veilige en gezonde werkomgeving, of het stimuleren van ontwikkeling.

¹⁸ D.w.z. werken voor de 'armsten van de wereld', van het ontwikkelen van nieuwe duurzame producten voor nieuwe afzetmarkten tot het afdragen van winst ten behoeve van armoedebestrijding.

¹⁹ Zoals het gebruik van materialen met een lagere milieubelasting, zoals niet-toxische materialen, hernieuwbare, natuurlijke materialen of gerecycled materiaal.

²⁰ D.m.v. afval- en emissiepreventie, verminderen aantal productiestappen, toepassen schone technologie, veranderen productiewijze.

²¹ Bijvoorbeeld het verminderen van (milieubelastend) verpakkingsmateriaal, energie-efficiënt transport, efficiënte logistiek.

²² Bijvoorbeeld energiezuinige verlichting, verwarming en koeling, papier besparen, duurzaam inkopen van kantoorartikelen, meubilair, energie, catering, en ICT-diensten.

²³ Bijvoorbeeld bij het aantrekken van externe financiering, bij de keuze van verzekerings- en pensioenfondsen of spaar- en beleggingsproducten, of door het aanvragen van subsidies en regelingen voor maatschappelijk verantwoorde investeringen.

Tabel 4.4 Eisen opdrachtgevers ten aanzien van duurzaam ontwerpen, 2009

Procent

	altijd	vaak	soms	nooit	totaal
product/industrieel ontwerpers	0	5	59	36	100
product/industrieel ontwerp bureaus	0	30	46	24	100
communicatie/grafisch ontwerpers	4	11	41	44	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	1	17	61	20	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	15	78	7	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0	31	65	5	100
totaal	2	14	53	31	100

Tabel 4.5 Ontwerpers hebben taak als adviseur op gebied van duurzaam ontwerpen, 2009

Procent

	ja	nee	totaal
product/industrieel ontwerpers	86	14	100
product/industrieel ontwerp bureaus	94	6	100
communicatie/grafisch ontwerpers	84	16	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	87	13	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	100	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	93	7	100
totaal	88	12	100

Tabel 4.6 Ontwerpers treden op als adviseur op gebied van duurzaam ontwerpen, 2009

Procent

	altijd	vaak	soms	nooit	totaal
product/industrieel ontwerpers	5	0	31	64	100
product/industrieel ontwerp bureaus	0	50	50	0	100
communicatie/grafisch ontwerpers	3	14	54	29	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	4	16	55	24	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	44	49	7	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0	5	85	9	100
totaal	3	17	52	27	100

Tabel 4.7 Ontwerpers bekend met duurzame inkoopvoorwaarden overheid, 2009

Procent

	ja	nee	totaal
product/industrieel ontwerpers	5	95	100
product/industrieel ontwerp bureaus	26	74	100
communicatie/grafisch ontwerpers	24	76	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	23	77	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	21	79	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	21	79	100
totaal	21	79	100

Tabel 4.8 Ontwerpers vinden betrouwbare, bruikbare informatie over duurzaam ontwerpen, 2009
Procent

	altijd	vaak	soms	nooit	totaal
product/industrieel ontwerpers	0	10	79	10	100
product/industrieel ontwerp bureaus	0	23	73	4	100
communicatie/grafisch ontwerpers	6	26	60	8	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	4	40	50	6	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	14	36	51	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0	9	91	0	100
totaal	5	28	61	7	100

Tabel 4.9 Ontwerpers ondersteunen op gebied duurzaamheid is een taak van de BNO, 2009
Procent

	ja	nee	totaal
product/industrieel ontwerpers	93	7	100
product/industrieel ontwerp bureaus	87	13	100
communicatie/grafisch ontwerpers	97	3	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	94	6	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	100	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	100	0	100
totaal	96	4	100

Tabel 4.10 Ontwerpers willen gebruik maken van een website rond duurzaamheid, 2009
Procent

	ja, alleen ja, tegen geringe		nee	totaal
	gratis	vergoeding		
product/industrieel ontwerpers	56	43	0	100
product/industrieel ontwerp bureaus	46	47	7	100
communicatie/grafisch ontwerpers	79	12	9	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	78	19	3	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	100	0	0	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	56	40	5	100
totaal	75	20	5	100

Tabel 4.11 Ontwerpers in bezit van accreditaties of certificaten duurzaamheid, 2009

Procent

	Cradle-to-Cradle-geaccrediteerd	ISO-gecertificeerd²⁴
product/industriële ontwerpers	0	0
product/industriële ontwerp bureaus	0	3
communicatie/grafisch ontwerpers	1	0
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	0	4
ruimtelijk/interieur ontwerpers	8	0
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0	0
totaal	1	1

Tabel 4.12 Ervaringen met verkrijgen kredieten, 2009

Procent

	veel problemen	weinig problemen	geen problemen	totaal
product/industriële ontwerpers	26	26	48	100
product/industriële ontwerp bureaus	0	41	59	100
communicatie/grafisch ontwerpers	37	23	40	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	28	30	43	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	0	100	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	55	0	45	100
totaal	29	26	46	100

Tabel 4.13 Weigering toekenning na aanvragen krediet, 2009

Procent

	altijd	vaak	soms	nooit	totaal
product/industriële ontwerpers	0	0	0	100	100
product/industriële ontwerp bureaus	0	0	0	100	100
communicatie/grafisch ontwerpers	0	3	6	91	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	4	0	7	89	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	0	0	100	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	0	0	0	100	100
totaal	2	1	5	92	100

²⁴ Bijvoorbeeld ISO-9001, ISO-14001 of ISO-26000.

Tabel 4.14 Aansluiting tussen ontwerponderwijs en beroepspraktijk, 2009

Procent

	goed	niet goed	totaal
product/industrieel ontwerpers	47	53	100
product/industrieel ontwerp bureaus	45	55	100
communicatie/grafisch ontwerpers	38	62	100
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	43	57	100
ruimtelijk/interieur ontwerpers	38	62	100
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	53	47	100
totaal	41	59	100

5 Uurtarieven

Als gevolg van de crisis laten de uurtarieven die de branche gemiddeld in rekening brengt over de hele linie een daling zien ten opzichte van 2008. Bedroeg het overall gemiddelde uurtarief van alle disciplines in 2008 nog 78 euro, in 2009 daalde dat naar 69 euro. Het hoogst genoemde uurtarief in 2008, 250 euro, daalde fors naar 200 euro in 2009.

De branche berekent de hoogste uurtarieven voor strategisch advies en creatieve directie. Dat geldt zowel voor de solitair werkende ontwerpers als voor de ontwerp bureaus. De bureaus hanteren ten opzichte van de zzp'ers in alle disciplines en voor alle werkzaamheden gemiddeld 10 tot 15 procent hogere tarieven. De bureaus met meer dan 15 werknemers brengen daarbij de hoogste tarieven in rekening. De grafische ontwerp bureaus hanteren met een gemiddelde van 113 euro de hoogste uurtarieven. Van alle zzp'ers werkt de productontwerper voor de laagste tarieven in de branche.

Tabel 5.1 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, alle disciplines, 2009

Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	71	75	200
conceptueel ontwerpwerk	80	80	200
uitvoerend ontwerpwerk	75	75	200
additionele werkzaamheden ²⁵	60	65	150
project- en accountmanagement / traffic	58	68	160
totaal	69		

Tabel 5.2 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, product/industriële ontwerpers, 2009

Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	45	50	100
conceptueel ontwerpwerk	60	60	100
uitvoerend ontwerpwerk	60	60	95
additionele werkzaamheden	50	50	95
project- en accountmanagement / traffic	45	40	95
totaal	52		

²⁵ Bijvoorbeeld DTP-werk, engineering, HTML

Tabel 5.3 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, product/industriële ontwerp bureaus, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	95	95	180
conceptueel ontwerpwerk	80	85	150
uitvoerend ontwerpwerk	90	75	150
additionele werkzaamheden	70	75	115
project- en accountmanagement / traffic	80	95	135
totaal	83		

Tabel 5.4 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, communicatie/grafisch ontwerpers, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	65	70	150
conceptueel ontwerpwerk	70	75	150
uitvoerend ontwerpwerk	70	70	200
additionele werkzaamheden	60	65	100
project- en accountmanagement / traffic	50	55	105
totaal	63		

Tabel 5.5 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, communicatie/grafisch ontwerp bureaus, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	95	95	200
conceptueel ontwerpwerk	100	95	200
uitvoerend ontwerpwerk	90	90	175
additionele werkzaamheden	75	80	150
project- en accountmanagement / traffic	80	85	150
totaal	88		

Tabel 5.6 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, ruimtelijk/interieur ontwerpers, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	65	70	100
conceptueel ontwerpwerk	70	70	130
uitvoerend ontwerpwerk	60	70	130
additionele werkzaamheden	40	50	100
project- en accountmanagement / traffic	50	60	90
totaal	57		

Tabel 5.7 Gemiddelde uurtarieven naar werkzaamheden, ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	120	100	200
conceptueel ontwerpwerk	115	120	200
uitvoerend ontwerpwerk	90	95	160
additionele werkzaamheden	75	80	100
project- en accountmanagement / traffic	85	85	160
totaal	97		

Tabel 5.8 Gemiddelde uurtarieven, alle disciplines, bureaus met 15 of meer werkenden, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	135	130	220
conceptueel ontwerpwerk	115	115	205
uitvoerend ontwerpwerk	100	95	175
additionele werkzaamheden	85	85	150
project- en accountmanagement / traffic	90	95	150
totaal	105		

Tabel 5.9 Gemiddelde uurtarieven product/industriële ontwerp bureaus 15 of meer werkenden, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	110	95	150
conceptueel ontwerpwerk	95	85	115
uitvoerend ontwerpwerk	90	85	105
additionele werkzaamheden	85	80	95
project- en accountmanagement / traffic	45	0	115
totaal	85		

Tabel 5.10 Gemiddelde uurtarieven communicatie/grafisch ontwerp bureaus 15 of meer werkenden, 2009
Euro

	gemiddeld uurtarief	mediaan uurtarief	hoogste uurtarief
strategisch advies / creatieve directie	145	145	220
conceptueel ontwerpwerk	120	120	205
uitvoerend ontwerpwerk	110	100	175
additionele werkzaamheden	90	85	150
project- en accountmanagement / traffic	100	99	150
totaal	113		

6 Verwachtingen

Ten aanzien van de omzetontwikkeling voor 2010 heeft ongeveer 30% een negatieve tot zeer negatieve verwachting, terwijl 40% daarentegen een positieve tot zeer positieve verwachting heeft over de omzetontwikkeling. De overigen verwachten dat de omzet in 2010 gelijk zal zijn aan de omzet in 2009.

Ruimtelijke bureaus en zzp'ers zijn beduidend negatiever over de omzetontwikkeling dan bureaus en zzp'ers uit de overige sectoren. Ongeveer de helft van de ontwerpers verwacht een positieve tot zeer positieve omzetontwikkeling in 2011 ten opzichte van 2009. Minder dan 20% verwacht een negatieve ontwikkeling. Ruimtelijke ontwerp bureaus zijn ook voor de verwachtingen voor 2011 negatiever dan de overige bureaus en de zzp'ers.

In de BNO Branchemonitor 2008 zijn de ontwerpers gevraagd naar de verwachtingen voor 2010. De ontwerpers waren in 2008 positiever over de omzetontwikkeling in 2010 dan dat zij in 2009 zijn.

Tabel 6.1 Verwachting voor 2010 (ten opzichte van 2009)

Procent

	zeer negatief		negatief	gelijk	positief	zeer positief	totaal
product/industriële ontwerpers	0	37	16	27	20	100	
product/industriële ontwerp bureaus	0	12	42	46	0	100	
communicatie/grafisch ontwerpers	7	19	37	33	4	100	
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	1	26	27	26	20	100	
ruimtelijk/interieur ontwerpers	14	22	64	0	0	100	
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	29	22	36	9	4	100	
totaal	6	23	35	28	9	100	

Tabel 6.2 Verwachting voor 2011 (ten opzichte van 2009)

Procent

	zeer negatief		negatief	gelijk	positief	zeer positief	totaal
product/industriële ontwerpers	0	27	20	48	6	100	
product/industriële ontwerp bureaus	0	5	23	71	0	100	
communicatie/grafisch ontwerpers	4	11	36	48	3	100	
communicatie/grafisch ontwerp bureaus	0	10	35	41	14	100	
ruimtelijk/interieur ontwerpers	0	21	30	49	0	100	
ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus	5	41	33	21	0	100	
totaal	2	14	32	46	6	100	

Tabel 6.3 Verwachting omzetontwikkeling, 2006-2011

Procent

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
zeer negatief	1	1	0	4	6	2
negatief	6	7	6	21	23	14
gelijk	44	31	35	42	35	32
positief	45	51	51	28	28	46
zeer positief	4	10	7	5	9	6
totaal	100	100	100	100	100	100

Bijlagen

Tot slot van dit document worden de resultaten van de branchemonitor bekeken vanuit de invalshoek van enkele specifieke bedrijfsprofielen. Dit geeft ontwerpers en ontwerp bureaus de gelegenheid zich op basis van hun bedrijfskenmerken te meten met vergelijkbare bedrijven.

De volgende profielen worden uitgelicht:

- naar discipline
- naar omzet in klassen
- naar aantal fte in klassen

Een vierde profiel geeft de resultaten van de specifieke disciplines illustratie en vrije vormgeving.

De uitkomsten worden weergegeven in een tabel met daarin een groot aantal indicatoren. De eerste tabel geeft de gemiddelde resultaten van de ontwerpbranche als geheel. Alle getallen zijn gemiddelde uitkomsten. De tabellen bevatten geen begeleidend commentaar.

Evenals bij de BNO Branchemonitor 2008 is ook weer een online benchmark toegevoegd. Ontwerpbureaus vanaf vijf medewerkers kunnen op basis van ingevoerde gegevens hun eigen economische prestaties op een groot aantal relevante bedrijfseconomische aspecten online vergelijken met de resultaten van bureaus van overeenkomstige omvang.

Meedoen aan het brancheonderzoek is de enige voorwaarde om te kunnen werken met de online benchmark. Deze nieuwe tool draagt in belangrijke mate bij aan de transparantie en de kennis van de eigen sector.

bno.nl/benchmark
bno.nl/branchemonitor

Bijlage 1 Uitkomsten totale branche, 2009
Gemiddeld

	2009
algemeen	
aantal bedrijven	2.505
jaar van oprichting	1999
omzet (euro)	212.200
bedrijfsresultaat (euro)	18.000
omzet en resultaat (euro)	
omzet uit uren	201.800
omzet uit royalties	10.300
omzet	212.200
inkoopkosten	45.700
personeelskosten	76.000
kosten freelancers	5.800
kosten overig	43.700
inkomen eigenaar	24.000
bedrijfsresultaat	17.000
omzet per werkende	70.000
omzet per fte	81.500
bedrijfsresultaat per werkende	6.000
bedrijfsresultaat per fte	6.600
ontwikkeling omzet en resultaat²⁶	
ontwerpers met stijging omzet	40%
ontwerpers met daling omzet	48%
ontwerpers met stijging bedrijfsresultaat	42%
ontwerpers met daling bedrijfsresultaat	47%
omzetverdeling naar werkzaamheden	
product/industriële ontwerp	11%
vrije vormgeving	1%
communicatie/grafisch ontwerp	69%
illustratie	4%
ruimtelijk/interieurontwerp	10%
overige werkzaamheden	5%
totaal	100%
omzetverdeling naar opdrachtgevers	
industrie	20%
zakelijke dienstverlening	30%
retail	7%
overheid	15%
kunst- en cultuursector	8%
particulieren	3%
maatschappelijke en zorgsector	7%
non-profitinstellingen	5%
overige opdrachtgevers	4%
totaal	100%

²⁶ Ten opzichte van 2008

Bijlage 1 Uitkomsten totale branche, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	2009
omzetverdeling naar geogr. herkomst	
Nederland, midden- en kleinbedrijf	43%
Nederland, overig	51%
Duitsland	1%
Europa, overig	3%
India	0%
China	0%
Azië, overig	0%
overige werelddelen	1%
totaal	100%
uurtarieven naar functie (euro)	
strategisch advies / creatieve directie	71
conceptueel ontwerpwerk	80
uitvoerend ontwerpwerk	75
additionele werkzaamheden	60
project- en accountmanagement / traffic	58
personeel (personen)	
directie (bureaus)	1,8
werknemers (bureaus)	4,1
aantal werkenden (bureaus en zzp'ers)	2,8
aantal fte (bureaus en zzp'ers)	2,6
aantal fte per werkende	0,9
ziekteruim bij bureaus	1,6%
ingehuurd personeel eigen discipline	1,3
ingehuurd personeel andere discipline	1,4
ontwerpers met ingeh. pers. eigen disc.	21%
ontwerpers met ingeh. pers. andere disc.	48%
verdeling personeel naar functie	
fte strategisch advies / creatieve directie	17%
fte conceptueel ontwerpwerk	28%
fte uitvoerend ontwerpwerk	28%
fte project- en accountmanagement / traffic	9%
fte financieel / administratief	14%
fte overig	5%
totaal	100%
overig	
ontwerpers met pos. verwachting 2010	37%
ontwerpers met neg. verwachting 2010	29%
ontwerpers met pos. verwachting 2011	52%
ontwerpers met neg. verwachting 2011	16%

Bijlage 2 Uitkomsten naar discipline, 2009
Gemiddeld

	product/industriële ontwerpers	product/industriële ontwerp bureaus	communicatie/grafische ontwerpers	communicatie/grafische ontwerp bureaus	ruimtelijk/interieur ontwerpers	ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus
algemeen						
aantal bedrijven	295	150	1.090	660	195	115
jaar van oprichting	2002	1997	2000	1996	2003	1998
omzet (euro)	36.200	403.300	58.000	521.800	40.700	396.600
bedrijfsresultaat (euro)	6.000	30.700	9.300	36.200	5.700	22.600
omzet en resultaat (euro)						
omzet uit uren	33.800	389.800	56.800	490.500	40.700	385.700
omzet uit royalties	2.400	13.600	1.200	31.300	0	10.900
omzet	36.200	403.300	58.000	521.800	40.700	396.600
inkoopkosten	9.500	61.700	13.900	114.800	4.900	92.600
personeelskosten	1.500	183.300	2.300	213.900	2.700	162.700
kosten freelancers	3.600	10.400	2.900	10.400	4.400	8.400
kosten overig	5.000	94.800	12.800	104.400	8.000	84.100
inkomen eigenaar	10.600	22.400	16.800	42.100	14.900	26.300
bedrijfsresultaat	6.000	30.700	9.300	36.200	5.700	22.600
omzet per werkende	36.000	67.000	58.000	110.000	40.000	83.000
omzet per fte	33.800	77.100	56.200	99.000	42.500	83.800
bedrijfsresultaat per werkende	6.000	4.000	9.000	2.000	5.700	5.400
bedrijfsresultaat per fte	6.300	4.400	10.900	1.000	5.300	5.500
ontwikkeling omzet en resultaat²⁷						
ontwerpers met stijging omzet	43%	23%	41%	43%	22%	48%
ontwerpers met daling omzet	21%	71%	49%	51%	50%	52%
ontwerpers met stijging bedrijfsresultaat	52%	31%	38%	46%	43%	47%
ontwerpers met daling bedrijfsresultaat	21%	57%	47%	52%	57%	47%
omzetverdeling naar werkzaamheden						
product/industriële ontwerp	55%	69%	1%	1%	9%	6%
vrije vormgeving	20%	0%	3%	1%	6%	0%
communicatie/grafisch ontwerp	4%	21%	75%	88%	11%	14%
illustratie	1%	1%	15%	4%	1%	0%
ruimtelijk/interieurontwerp	4%	4%	1%	3%	59%	75%
overige werkzaamheden	16%	6%	6%	4%	14%	5%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%

²⁷ Ten opzichte van 2008

Bijlage 2 Uitkomsten naar discipline, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	product/industriële ontwerpers	product/industriële ontwerpbureaus	communicatie/grafische ontwerpers	communicatie/grafische ontwerpbureaus	ruimtelijk/interieur ontwerpers	ruimtelijk/interieur ontwerpbureaus
omzetverdeling naar opdrachtgevers						
industrie	28%	63%	10%	13%	6%	24%
zakelijke dienstverlening	3%	19%	39%	32%	23%	22%
retail	5%	4%	5%	6%	1%	22%
overheid	15%	5%	10%	18%	19%	15%
kunst- en cultuursector	10%	1%	8%	9%	15%	7%
particulieren	24%	0%	6%	2%	20%	4%
maatschappelijke en zorgsector	1%	1%	8%	9%	1%	4%
non-profitinstellingen	4%	4%	12%	6%	3%	1%
overige opdrachtgevers	10%	3%	3%	5%	3%	3%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
omzetverdeling naar geogr. herkomst						
Nederland, midden- en kleinbedrijf	46%	55%	64%	39%	41%	35%
Nederland, overig	48%	35%	35%	57%	58%	48%
Duitsland	1%	2%	0%	0%	0%	6%
Europa, overig	4%	4%	1%	3%	1%	7%
India	0%	0%	0%	0%	0%	0%
China	0%	1%	0%	0%	0%	2%
Azië, overig	0%	1%	0%	0%	0%	1%
overige werelddelen	1%	2%	0%	1%	0%	2%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
uurtarieven naar functie (euro)						
strategisch advies / creatieve directie	45	95	65	95	65	120
conceptueel ontwerpwerk	60	80	70	100	70	115
uitvoerend ontwerpwerk	60	90	70	90	60	90
additionele werkzaamheden	50	70	60	75	40	75
project- en accountmanagement / traffic	45	80	50	80	50	85
personeel (personen)						
directie (bureaus)	0	1,8	0	1,8	0	1,9
werknemers (bureaus)	0	4,8	0	4,1	0	3,4
aantal werkenden (bureaus en zzp'ers)	1	6,6	1	5,9	1	5,3
aantal fte (bureaus en zzp'ers)	1	5,2	1	5,3	1	4,7
aantal fte per werkende	0,98	0,80	0,97	0,89	0,98	0,90
ziekteruim bij bureaus	0%	0,5%	0%	1,6%	0%	0,9%
ingehuurd personeel eigen discipline	1,0	0,8	0,9	1,7	1,3	0,9
ingehuurd personeel andere discipline	0,4	1,4	1,1	2,5	0,7	1,2
ontwerpers met ingeh. pers. eigen disc.	16%	7%	7%	45%	30%	26%
ontwerpers met ingeh. pers. andere disc.	22%	61%	45%	61%	37%	59%

Bijlage 2 Uitkomsten naar discipline, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	product/industriële ontwerpers	product/industriële ontwerp bureaus	communicatie/grafische ontwerpers	communicatie/grafische ontwerp bureaus	ruimtelijk/interieur ontwerpers	ruimtelijk/interieur ontwerp bureaus
verdeling personeel naar functie						
fte strategisch advies / creatieve directie	7%	22%	6%	19%	11%	29%
fte conceptueel ontwerpwerk	19%	35%	20%	33%	25%	13%
fte uitvoerend ontwerpwerk	24%	25%	35%	27%	26%	28%
fte project- en accountmanagement / traffic	0%	8%	0%	13%	0%	15%
fte financieel / administratief	33%	7%	31%	7%	29%	8%
fte overig	17%	3%	9%	2%	9%	7%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
overig						
ontwerpers met pos. verwachting 2010	47%	46%	37%	46%	0%	13%
ontwerpers met neg. verwachting 2010	37%	12%	26%	28%	36%	50%
ontwerpers met pos. verwachting 2011	53%	71%	50%	55%	49%	21%
ontwerpers met neg. verwachting 2011	27%	5%	14%	10%	21%	46%

Bijlage 3 Uitkomsten naar discipline, 2009
Gemiddeld

	illustratoren ²⁸	vrije vormgevers ²⁹
algemeen		
aantal bedrijven	224	72
jaar van oprichting	2001	1999
omzet (euro)	84.300	47.200
bedrijfsresultaat (euro)	1.600	6.500
omzet en resultaat (euro)		
omzet uit uren	81.000	46.800
omzet uit royalties	3.400	400
omzet	84.300	47.200
inkoopkosten	19.400	6.900
personeelskosten	18.800	1.300
kosten freelancers	3.000	14.400
kosten overig	17.700	6.400
inkomen eigenaar	23.800	11.600
bedrijfsresultaat	1.600	6.500
omzet per werkende	66.600	47.200
omzet per fte	78.600	42.000
bedrijfsresultaat per werkende	3.700	6.500
bedrijfsresultaat per fte	2.400	9.200
ontwikkeling omzet en resultaat³⁰		
ontwerpers met stijging omzet	42%	54%
ontwerpers met daling omzet	50%	46%
ontwerpers met stijging bedrijfsresultaat	42%	54%
ontwerpers met daling bedrijfsresultaat	46%	46%
omzetverdeling naar werkzaamheden		
product/industriële ontwerp	3%	3%
vrije vormgeving	3%	87%
communicatie/grafisch ontwerp	19%	7%
illustratie	68%	0%
ruimtelijk/interieurontwerp	1%	3%
overige werkzaamheden	6%	0%
totaal	100%	100%
omzetverdeling naar opdrachtgevers		
industrie	8%	0%
zakelijke dienstverlening	44%	22%
retail	4%	0%
overheid	5%	10%
kunst- en cultuursector	8%	15%
particulieren	14%	40%
maatschappelijke en zorgsector	9%	4%
non-profitinstellingen	5%	4%
overige opdrachtgevers	3%	1%
totaal	100%	100%

²⁸ Meer dan 30% omzet uit illustratie

²⁹ Meer dan 30% omzet uit vrije vormgeving

³⁰ Ten opzichte van 2008

Bijlage 3 Uitkomsten naar discipline, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	illustratoren	vrije vormgevers
omzetverdeling naar geogr. herkomst		
Nederland, midden- en kleinbedrijf	38%	26%
Nederland, overig	47%	73%
Duitsland	0%	0%
Europa, overig	6%	0%
India	0%	0%
China	3%	0%
Azië, overig	0%	0%
overige werelddelen	7%	1%
totaal	100%	100%
uurtarieven naar functie (euro)		
strategisch advies / creatieve directie	30	50
conceptueel ontwerpwerk	55	70
uitvoerend ontwerpwerk	60	60
additionele werkzaamheden	30	50
project- en accountmanagement / traffic	30	50
personeel (personen)		
directie (bureaus)	1,8	0
werknemers (bureaus)	0	0
aantal werkenden (bureaus en zzp'ers)	1,1	1,0
aantal fte (bureaus en zzp'ers)	1,0	0,7
aantal fte per werkende	0,9	0,7
ziekteruim bij bureaus	0,6%	0%
ingehuurd personeel eigen discipline	1,6	0
ingehuurd personeel andere discipline	1,0	0,5
ontwerpers met ingeh. pers. eigen disc.	13%	0%
ontwerpers met ingeh. pers. andere disc.	50%	12%
verdeling personeel naar functie		
fte strategisch advies / creatieve directie	8%	4%
fte conceptueel ontwerpwerk	23%	13%
fte uitvoerend ontwerpwerk	38%	18%
fte project- en accountmanagement / traffic	1%	0%
fte financieel / administratief	20%	56%
fte overig	10%	9%
totaal	100%	100%
overig		
ontwerpers met pos. verwachting 2010	37%	34%
ontwerpers met neg. verwachting 2010	17%	54%
ontwerpers met pos. verwachting 2011	49%	46%
ontwerpers met neg. verwachting 2011	5%	33%

Bijlage 4 Uitkomsten naar omzet in klassen, 2009
Gemiddeld

	minder dan 20.000	20.000 tot 50.000	50.000 tot 100.000	100.000 tot 500.000	500.000 tot 2.000.000	meer dan 2.000.000
algemeen						
aantal bedrijven	367	618	444	769	296	11
jaar van oprichting	2003	2000	2000	1998	1992	1984
omzet (euro)	14.000	34.300	69.800	244.200	783.700	4.777.800
bedrijfsresultaat (euro)	2.100	5.700	10.300	5.500	78.300	679.600
omzet en resultaat (euro)						
omzet uit uren	13.700	32.700	68.600	233.900	739.000	4.502.600
omzet uit royalties	400	1.600	1.100	10.200	44.700	275.200
omzet	14.000	34.300	69.800	244.200	783.700	4.777.800
inkoopkosten	3.700	7.600	14.200	49.800	177.900	973.700
personeelskosten	600	1.200	5.000	85.700	332.300	2.029.300
kosten freelancers	500	1.500	6.500	6.300	15.800	85.500
kosten overig	3.100	7.500	13.300	52.900	157.400	929.600
inkomen eigenaar	3.900	10.900	20.400	43.900	22.100	80.200
bedrijfsresultaat	2.100	5.700	10.300	5.500	78.300	679.600
omzet per werkende	14.000	34.200	66.600	97.000	143.300	137.900
omzet per fte	16.300	35.100	59.900	82.900	103.800	147.400
bedrijfsresultaat per werkende	2.000	5.700	9.800	3.900	13.000	17.800
bedrijfsresultaat per fte	2.300	5.500	10.000	4.500	13.900	18.400
ontwikkeling omzet en resultaat³¹						
ontwerpers met stijging omzet	36%	41%	35%	47%	30%	24%
ontwerpers met daling omzet	34%	53%	41%	47%	63%	67%
ontwerpers met stijging bedrijfsresultaat	45%	35%	46%	47%	34%	4%
ontwerpers met daling bedrijfsresultaat	34%	52%	41%	45%	63%	87%
omzetverdeling naar werkzaamheden						
product/industrieel ontwerp	13%	9%	9%	13%	9%	8%
vrije vormgeving	8%	4%	7%	1%	0%	1%
communicatie/grafisch ontwerp	39%	58%	51%	66%	74%	81%
illustratie	9%	16%	8%	7%	2%	0%
ruimtelijk/interieurontwerp	12%	7%	14%	10%	11%	5%
overige werkzaamheden	19%	6%	12%	4%	5%	4%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%

³¹ Ten opzichte van 2008

Bijlage 4 Uitkomsten naar omzet in klassen, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	minder dan 20.000	20.000 tot 50.000	50.000 tot 100.000	100.000 tot 500.000	500.000 tot 2.000.000	meer dan 2.000.000
omzetverdeling naar opdrachtgevers						
industrie	7%	16%	13%	16%	22%	26%
zakelijke dienstverlening	26%	27%	34%	33%	29%	22%
retail	7%	4%	2%	8%	7%	8%
overheid	8%	9%	8%	13%	17%	22%
kunst- en cultuursector	17%	10%	9%	13%	4%	7%
particulieren	11%	12%	13%	3%	1%	0%
maatschappelijke en zorgsector	6%	7%	6%	6%	8%	7%
non-profitinstellingen	12%	11%	8%	7%	4%	7%
overige opdrachtgevers	6%	4%	7%	2%	8%	10%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
omzetverdeling naar geogr. herkomst						
Nederland, midden- en kleinbedrijf	57%	56%	65%	45%	40%	35%
Nederland, overig	40%	42%	34%	51%	53%	60%
Duitsland	0%	0%	0%	1%	2%	0%
Europa, overig	1%	2%	1%	2%	4%	3%
India	0%	0%	0%	0%	0%	0%
China	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Azië, overig	0%	0%	0%	0%	1%	1%
overige werelddelen	3%	0%	1%	1%	1%	1%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
uurtarieven naar functie (euro)						
strategisch advies / creatieve directie	50	55	65	90	115	120
conceptueel ontwerpwerk	65	70	75	90	100	120
uitvoerend ontwerpwerk	55	65	80	85	95	110
additionele werkzaamheden	40	55	60	70	85	85
project- en accountmanagement / traffic	40	40	55	75	85	110
personeel (personen)						
directie (bureaus)	0	2	1,2	1,9	1,7	2,9
werknemers (bureaus)	0	0	2	2,5	6,5	35,8
aantal werkenden (bureaus en zzp'ers)	1	1	1,1	3,5	8,2	38,7
aantal fte (bureaus en zzp'ers)	1	1	1,3	2,9	7,5	32,4
aantal fte per werkende	0,91	1	1	0,84	0,92	0,84
ziekteruim bij bureaus	0%	0,4%	0%	1,4%	2,0%	2,6%
ingehuurd personeel eigen discipline	1,3	0,5	1	1,2	2,0	2,1
ingehuurd personeel andere discipline	0,4	1,0	1	2,0	2,5	3,7
ontwerpers met ingeh. pers. eigen disc.	13%	3%	17%	27%	57%	50%
ontwerpers met ingeh. pers. andere disc.	27%	44%	38%	64%	51%	58%

Bijlage 4 Uitkomsten naar omzet in klassen, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	minder dan 20.000	20.000 tot 50.000	50.000 tot 100.000	100.000 tot 500.000	500.000 tot 2.000.000	meer dan 2.000.000
verdeling personeel naar functie						
fte strategisch advies / creatieve directie	8%	6%	10%	24%	17%	14%
fte conceptueel ontwerpwerk	18%	20%	18%	26%	35%	37%
fte uitvoerend ontwerpwerk	24%	34%	33%	29%	27%	17%
fte project- en accountmanagement / traffic	0%	0%	1%	10%	13%	17%
fte financieel / administratief	37%	31%	27%	8%	6%	10%
fte overig	13%	9%	11%	3%	2%	5%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
overig						
ontwerpers met pos. verwachting 2010	50%	35%	32%	39%	27%	42%
ontwerpers met neg. verwachting 2010	20%	33%	25%	27%	40%	22%
ontwerpers met pos. verwachting 2011	67%	47%	50%	51%	47%	64%
ontwerpers met neg. verwachting 2011	7%	22%	21%	11%	20%	13%

Bijlage 5 Uitkomsten naar aantal fte in klassen, 2009
Gemiddeld

	minder dan 1	1	1 tot 5	5 tot 10	10 tot 25	25 en meer
algemeen						
aantal bedrijven	506	477	1.193	255	64	12
jaar van oprichting	1999	2001	2001	1993	1978	1986
omzet (euro)	69.700	66.300	178.300	541.200	1.065.300	3.905.200
bedrijfsresultaat (euro)	4.300	7.900	8.700	51.500	111.900	631.300
omzet en resultaat (euro)						
omzet uit uren	67.700	64.100	170.300	514.200	995.000	3.667.600
omzet uit royalties	2.100	2.300	8.000	26.900	70.300	237.600
omzet	69.700	66.300	178.300	541.200	1.065.300	3.905.200
inkoopkosten	16.200	14.500	39.400	109.700	226.700	840.400
personeelskosten	10.600	6.600	62.100	234.200	456.800	1.621.600
kosten freelancers	4.200	3.900	4.900	10.500	17.900	71.500
kosten overig	14.100	14.000	36.500	116.700	214.400	740.400
inkomen eigenaar	20.300	19.300	26.700	18.600	37.700	0
bedrijfsresultaat	4.300	7.900	8.700	51.500	111.900	631.300
omzet per werkende	61.500	64.000	75.000	72.800	66.600	91.200
omzet per fte	99.600	67.000	84.400	77.300	72.600	99.700
bedrijfsresultaat per werkende	7.100	6.500	5.500	7.100	8.000	11.500
bedrijfsresultaat per fte	9.500	8.200	4.400	7.300	8.100	15.300
ontwikkeling omzet en resultaat³²						
ontwerpers met stijging omzet	42%	39%	42%	29%	29%	25%
ontwerpers met daling omzet	49%	42%	44%	69%	65%	58%
ontwerpers met stijging bedrijfsresultaat	48%	35%	47%	24%	36%	8%
ontwerpers met daling bedrijfsresultaat	47%	45%	41%	76%	64%	62%
omzetverdeling naar werkzaamheden						
product/industrieel ontwerp	9%	5%	8%	11%	22%	6%
vrije vormgeving	8%	3%	1%	0%	0%	1%
communicatie/grafisch ontwerp	66%	66%	72%	63%	69%	82%
illustratie	11%	13%	5%	3%	1%	0%
ruimtelijk/interieurontwerp	3%	5%	10%	18%	5%	5%
overige werkzaamheden	3%	7%	5%	6%	3%	5%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%

³² Ten opzichte van 2008

Bijlage 5 Uitkomsten naar aantal fte in klassen, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	minder dan 1	1	1 tot 5	5 tot 10	10 tot 25	25 en meer
omzetverdeling naar opdrachtgevers						
industrie	8%	13%	15%	23%	28%	27%
zakelijke dienstverlening	29%	29%	39%	22%	26%	20%
retail	4%	2%	5%	11%	9%	7%
overheid	13%	5%	13%	17%	21%	24%
kunst- en cultuursector	9%	17%	10%	6%	3%	8%
particulieren	12%	7%	4%	0%	0%	0%
maatschappelijke en zorgsector	5%	10%	7%	8%	7%	6%
non-profitinstellingen	14%	12%	6%	3%	2%	7%
overige opdrachtgevers	7%	5%	1%	10%	2%	1%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
omzetverdeling naar geogr. herkomst						
Nederland, midden- en kleinbedrijf	52%	65%	51%	32%	31%	40%
Nederland, overig	46%	33%	46%	58%	63%	53%
Duitsland	0%	0%	1%	2%	2%	0%
Europa, overig	1%	1%	1%	6%	3%	4%
India	0%	0%	0%	0%	0%	0%
China	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Azië, overig	0%	0%	0%	1%	0%	1%
overige werelddelen	0%	1%	1%	0%	1%	1%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
uurtarieven naar functie (euro)						
strategisch advies / creatieve directie	55	60	75	105	120	120
conceptueel ontwerpwerk	70	75	80	110	105	120
uitvoerend ontwerpwerk	65	75	75	95	95	110
additionele werkzaamheden	50	60	60	85	80	95
project- en accountmanagement / traffic	50	50	65	85	80	105
personeel (personen)						
directie (bureaus)	2,0	1,0	1,9	1,6	1,8	3,0
werknemers (bureaus)	0,0	0,0	1,8	6,1	13,9	43,4
aantal werkenden (bureaus en zzp'ers)	1,1	1,0	2,4	7,7	15,8	46,3
aantal fte (bureaus en zzp'ers)	0,7	1,0	2,1	7,2	14,7	39,2
aantal fte per werkende	0,69	0,99	0,9	0,93	0,93	0,85
ziekteruim bij bureaus	1,5%	0,0%	1,5%	2,1%	1,3%	3,8%
ingehuurd personeel eigen discipline	1,1	0,7	1,2	1,9	1,9	2,6
ingehuurd personeel andere discipline	0,8	1,1	1,3	2,4	6,9	2,4
ontwerpers met ingeh. pers. eigen disc.	9%	10%	24%	49%	47%	42%
ontwerpers met ingeh. pers. andere disc.	39%	44%	51%	61%	42%	58%

Bijlage 5 Uitkomsten naar aantal fte in klassen, 2009 (vervolg)
Gemiddeld

	minder dan 1	1	1 tot 5	5 tot 10	10 tot 25	25 en meer
verdeling personeel naar functie						
fte strategisch advies / creatieve directie	10%	9%	19%	17%	15%	13%
fte conceptueel ontwerpwerk	24%	26%	23%	33%	31%	34%
fte uitvoerend ontwerpwerk	38%	38%	29%	25%	30%	18%
fte project- en accountmanagement / traffic	1%	0%	6%	11%	15%	19%
fte financieel / administratief	14%	15%	18%	11%	6%	11%
fte overig	12%	13%	6%	2%	3%	4%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
overig						
ontwerpers met pos. verwachting 2010	29%	28%	45%	33%	32%	17%
ontwerpers met neg. verwachting 2010	34%	30%	27%	24%	29%	25%
ontwerpers met pos. verwachting 2011	48%	49%	54%	60%	30%	58%
ontwerpers met neg. verwachting 2011	17%	19%	14%	19%	16%	13%

Colofon

De BNO Branchemonitor 2009 is een uitgave van de Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers (BNO)
Juni 2011 / www.bno.nl

Onderzoek

ABF Research, uitgevoerd in opdracht van de BNO
Oktober 2010 / www.abf.nl

Redactie

Floor van Essen (BNO)
Kitty de Jong (BNO)
Freek Kroesbergen (BNO, eindredactie)
Fenke Legerstee (ABF Research)
Eric Verhoog (ABF Research)

Amsterdam, juni 2011

bno.nl/branchemonitor